

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІСІЇ НАРОДНИХ МЕДИЧНИХ ЧИТАНЬ ПРИ НАУКОВИХ МЕДИЧНИХ ТОВАРИСТВАХ (друга половина XIX – початок XX століття)

У статті проаналізовано діяльність Комісії народних медичних читань при Товаристві київських лікарів та Харківському медичному товаристві. Показано внесок її засновників і членів у поширенні медичних і гігієнічних знань серед населення, в профілактиці соціальних і інфекційних захворювань.

Ключові слова: наукове товариство, Товариство київських лікарів, Харківське медичне товариство, Комісія медичних народних читань, профілактика, епідемія, соціальні хвороби, Н.А. Хржонцевський, О.В. Корчак-Чепурківський, В.І. Недригайлов.

Вагоме місце в історії організації науки займають громадсько-наукові об'єднання, зокрема наукові товариства. Створення наукових товариств стало однією з форм організації наукової діяльності, що отримала широке розповсюдження в Росії у XIX – на початку XX ст.

Аналізуючи досягнення наукової думки в галузі природознавства, В.І. Вернадський надавав їм великого значення. З цього приводу він писав, що для зародження наукових товариств сприятливими були умови суспільного життя, які вимагали спеціальних знань і розвитку техніки. Цією технікою і цими знаннями могли володіти тільки люди освічені. Серед них завжди знаходились і такі, метою яких був науковий пошук без практичних застосувань або особистої користі, люди, охоплені науковою ідеєю¹.

На сучасному етапі розвитку суспільства особливо актуальне значення має вивчення досвіду діяльності наукових медичних товариств у XIX – на початку XX ст. З огляду на теперішній стан поширення соціальних хвороб, появи нових і повернення старих інфекційних захворювань є всі підстави вважати, що набутий досвід у галузі профілактики і подоланні епідемій на межі другого тисячоліття може бути використаний в умовах реформування охорони здоров'я.

Особливо помітну роль в науково-організаційній роботі медичних товариств відіграли Комісії медичних народних читань. Вони створювалися провідними вченими університетів, які організовували народні читання серед широких верств населення та залучали до цієї роботи медичних спеціалістів різних профілів, що дозволяло охоплювати медико-гігієнічним навчанням значну частину населення.

Питання створення та діяльність Комісії народних медичних читань при наукових товариствах не було предметом ґрунтовного дослідження науковців. Окремі аспекти діяльності Комісії медичних народних читань при Товаристві київських лікарів досліджували Беляев А.В.², Квітницький-Рижов Ю.Н.³, Бушуев В.Ф.⁴, Руда С.П.⁵ та ін. В 2010 році з'явилося кілька праць, присвячених 170-річчю утворення Товариства київських лікарів, зокрема, у статтях таких науковців, як Стойка О.А., Лозинський В.С.⁶, Ходько О.В.⁷ розкрита благодійницька діяльність професора Н.А. Хржонцевського, як одного із засновників Комісії народних медичних читань. Деякі аспекти діяльності Комісії народних медичних читань при Товаристві київських лікарів висвітлено в дисертаційному дослідженні Товкун Л.П.⁸. Національна наукова медична бібліотека видала бібліографічний покажчик до 170-ї річниці з дня заснування Товариства Київських лікарів, у якому представлено також науковий доробок членів Комісії та описи друкованих праць періоду 1840–1928 рр.⁹.

Що торкається питання вивчення діяльності Комісії народних медичних читань при Харківському медичному товаристві, то таких матеріалів зовсім мало. Лише в ювілейних збірниках, присвячених 50-річчю та 100-річчю заснування Харківського медичного товариства^{10, 11}, фрагментарно згадується про роль Комісії народних медичних читань в санітарно-освітній роботі.

Метою нашого дослідження стало вивчення діяльності Комісії народних медичних читань при Товаристві київських лікарів та Харківському медичному товаристві.

Відповідно до мети було поставлено наступні завдання:

- проаналізувати на основі наявних джерел та літератури діяльність Комісії народних медичних читань при медичних товариствах;
- показати внесок засновників Комісії народних медичних читань у проведенні профілактичної та санітарно-протиепідемічної роботи серед населення.

Джерельною базою нашого дослідження стали протоколи засідань Товариства київських лікарів та Харківського медичного товариства, які друкувалися в “Трудах общества Киевских врачей с приложением протоколов” та “Трудах Харьковского медицинского общества с приложением протоколов”. Вони стали цінним матеріалом для висвітлення завдань дослідження.

В другій половині XIX століття в Російській імперії існувала велика кількість різних товариств медичного спрямування. Важливе значення в справі поширення елементарних медичних і гігієнічних знань серед населення з метою запобігання різних хвороб і зниження рівня їх смертності, розвитку різних галузей гігієнічної науки мали наукові медичні товариства. Вони були на той час пропагандистами передових поглядів і методів у медицині, а також відрізнялися громадською, організаційною, санітарно-просвітницькою діяльністю та своїм швидким реагуванням на соціально-громадські явища країни.

До найбільш вагомих за своєю санітарно-просвітницькою діяльністю слід віднести Товариство київських лікарів та Харківське медичне товариство, які служили “зв’язною ланкою” між лікарями-практиками та професорами медичних факультетів університетів¹².

Товариство київських лікарів було засновано в 1840 р. У різний період його очолювали професори Київського університету ім. св. Володимира – В.О. Караваєв, Н.А. Хржонцевський, Ю.І. Мазон, П.І. Перемежко, Г.М. Мінх, В.П. Образцов. Статут Товариства київських лікарів був затверджений у 1850 р., воно об’єднувало прогресивних викладачів медичного факультету університету та лікарів, які працювали в Києві¹³.

Харківське медичне товариство, яке входило до відомства медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ, було засновано в 1861 р. з ініціативи професора В.Ф. Грубе¹⁴. Метою медичного товариства було сприяння науковому вдосконаленню лікарів, що входили до складу товариства, розповсюдження медичних знань і методик лікування з урахуванням місцевих умов життя, а також надання медичної допомоги тим, хто звертався до закладів товариства. Товариство складалось з почесних членів, членів та член-кореспондентів.

Наукова та практична діяльність товариства проявлялась в доповідях, обміні думками на засіданнях та в його виданнях. З моменту заснування товариства друкувались протоколи засідань та щорічні звіти про діяльність, а з 1886 р. доповіді почали друкувати у періодичному виданні у вигляді збірки праць членів товариства.

Важливу роль у розвитку передової гігієнічної думки в Києві та розробці санітарно-гігієнічних заходів у місті відіграли професори Київського університету св.Володимира – Н.А. Хржонцевський і О.В. Корчак-Чепурківський, які в різний час очолювали при Товаристві Комісію медичних народних читань.

Професор Хржонцевський Н.А. (1836–1906 рр.) чітко усвідомлював і розумів, що ефективність профілактики інфекційної захворюваності і збереження здоров’я населення багато в чому залежить від знань кожним членом суспільства правил особистої гігієни і поведінки при контакті з інфекційним хворим. У зв’язку з цим він виробив стратегію санітарної освіти, до основних положень якої відносилася колективна і індивідуальна робота щодо інформування населення про збереження і зміцнення здоров’я, профілактику захворювань, формування відповідальності за індивідуальне здоров’я і здоров’я оточуючих¹⁵.

Спочатку професор Н.А. Хржонцевський звернувся зі своєю ідеєю до Київського товариства лікарів. Отримавши підтримку, запропонував винести клопотання Київському губернатору і Попечителю учбового округу про влаштування медичних читань. І лише на основі “Височайше затверджених 24 грудня 1876 року правил для влаштування народних читань в губернських містах”¹⁶ було дозволено організувати Комісію медичних народних читань при Товаристві київських лікарів¹⁶.

Незважаючи на організаційні труднощі, 10 грудня 1886 р. за ініціативою професора Н.А. Хржонщевського була створена Комісія народних медичних читань, діяльність якої поклала початок санітарно-освітній роботі серед населення.

Слід зазначити, що для читання лекцій відводилися різні приміщення. Так, зокрема, 26 грудня 1886 р. у верхньому залі контрактового будинку на Подолі відбулася перша лекція на одну із поширених тем соціального змісту: “Про шкідливість пияцтва для здоров’я”. До проведення просвітницької роботи підключилася й Міська дума, яка відвела для Комісії медичних читань частину приміщення й витратила 150 р. с. (рублів сріблом) на пристосування під лекторій нижньої зали своєї будівлі на Хрещатику, а також призначила щорічну допомогу в розмірі 300 р. с.¹⁷.

За ініціативою Н.А. Хржонщевського в 1895 р. у м. Києві було побудовано будинок для народних читань – Народна аудиторія (вул. Боровського, 26)¹⁸.

Комісія медичних читань складалася із почесних і дійсних членів. Вона об’єднувала кращих викладачів медичного факультету, прогресивних лікарів та всіляко опікувалася здоров’ям народу, як шляхом проведення просвітницької діяльності та профілактики хвороб, так і самовідданої боротьбі з епідемічними та соціальними хворобами. Водночас членами комісії могли стати також особи, які не були членами Товариства київських лікарів.

Члени Комісії публікували свої статті, видавали популярні брошури медико-гігієнічного змісту для народу. В своїх лекціях та статтях вони розкривали питання профілактики захворювань, а також підкреслювали про ефективність формування здоров’я завдяки спільній роботі органів охорони здоров’я і освіти на всіх етапах життя людини, починаючи з дошкільного віку. У зв’язку з цим комісія планувала свою роботу і погоджувала з Попечителем Київського учбового округу¹⁹.

Для проведення санітарно-освітньої роботи серед широких верств населення члени Комісії залучали до цієї роботи медичних спеціалістів різних профілів, що дозволяло охоплювати медико-гігієнічним навчанням значну частину населення. При цьому лікар був наставником формування здоров’я і профілактики захворювань кожної людини, залученої до навчання і охопленої санітарною освітою.

Водночас для закріплення ефекту навчання здоров’ю і широкого охоплення населення медико-гігієнічною інформацією випускалася і поширювалася санітарно-освітня література. Одночасно отримало поширення розміщення в поліклініках, школах, на підприємствах плакатів, санітарних бюлетенів та інших джерел інформації щодо профілактики захворювань і формування здоров’я.

В звіті Комісії народних медичних читань при Товаристві київських лікарів за 1887–1890 рр. вказувалось на проведення народних читань з предметів, які торкалися питань охорони здоров’я, зокрема епідеміології і гігієни. За період з 26 грудня 1886 року по 26 грудня 1890 р. було проведено 90 читань. Перше читання було проведено 26 грудня 1886 р. в день відкриття читань професором Н.А. Хржонщевським на тему: “О вреде пьянства для здоровья”.

“Народні медичні читання повсюди і кожну неділю є обов’язковим розумним, практичним і дешевим способом оздоровлення Росії” – зазначив Н.А. Хржонщевський у цьому ж звіті²⁰.

Лекції професорів Київського університету св. Володимира та інших доповідачів, членів Товариства київських лікарів, супроводжувалися, як свідчать дані протоколів чергових засідань, демонстрацією відповідних картин на екрані, освітлювалися за допомогою “чарівного ліхтаря”. Тексти бесід, з одного боку, були такими, які дозволялися цензурою для публічних народних читань, й водночас охоплювали широке коло питань: від “будови людини”, про “психічну хворобу” й дифтерію – до порад при нещасних випадках та про виховання дітей. То ж деякі потреби практичної медицини й санітарної гігієни населення задовольнялися у такий лекційний спосіб. Після першої доповіді професора Ніканора Хржонщевського було багато інших виступів. Зокрема, впродовж 1890 року їх прослухали майже 7,5 тисяч осіб, а за період до 1895 року на народних медичних читаннях залучилися до знань близько 43000 слухачів²¹.

Таким чином, зусиллями Комісії медичних народних читань при Товаристві київських лікарів і, зокрема, Н.А. Хржонщевського сформувався новий напрямок в медицині – профілактичний, який реалізувався через санітарну просвіту і поширення медико-гігієнічних знань серед населення.

В 1887 році у віці 50 років професор Н.А. Хржонщевський вимушений був піти у відставку. Останні майже 20 років життя присвятив громадській, просвітницькій та лікарській діяльності.

Як уже зазначалося, створена в 1896 році за ініціативою професора Н.А. Хржонщевського Комісія медичних народних читань, в 1897 році на деякий час припинила свою діяльність.

І лише 7 листопада 1898 р. на засіданні Товариства київських лікарів знову згадали про медичні народні читання. Київська комісія медичних народних читань відновила свою діяльність завдяки приходу нових людей із прогресивними ідеями, які бажали поділитися своїми знаннями та власним досвідом для такої благородної справи²².

Одним із прогресивних діячів того часу був досвідчений санітарний лікар Києва, доктор медицини О.В. Корчак-Чепурківський (1857–1947). 5 квітня 1899 р. його було обрано віце-головою Комісії медичних народних читань при Товаристві київських лікарів, а 10 квітня 1899 р. на засіданні Товариства київських лікарів обрано дійсним членом цього товариства^{23, 24}.

5 квітня 1899 р. Комісія медичних народних читань розпочала свою діяльність. Перше засідання було проведено в приміщенні Народної аудиторії Товариства підтримки початкової освіти, оскільки Комісія на той час не мала свого приміщення. На той час Комісія мала дозвіл Київського губернатора для читання лекцій лише для двох лекторів, що, у свою чергу значно гальмувало поширення гігієнічних знань серед простого населення міста. Ця проблема згодом була ліквідована – завдяки наполегливості О.В. Корчака-Чепурківського було отримано дозвіл від губернатора ще для двадцяти трьох лекторів, що значно поліпшило роботу Комісії. За ініціативи О.В. Корчака-Чепурківського було переглянуто зміст старої інструкції Комісії та підготовлено нову інструкцію, яка була затверджена міністром внутрішніх справ 10 серпня 1901 р. Новація надавала лекторам широкий простір тематики, що значно полегшувало проведення медичних читань. Наприклад, за старою інструкцією лекції читалися тільки з друкованих брошур, які були затверджені науковим комітетом міністерства народної освіти, а за новою інструкцією читання лекцій можна було проводити як за брошурами, так і за друкованими чи рукописними текстами, або й зовсім без них, але за програмою, що затверджувалася губернським лікарським інспектором²⁵.

На одному з перших засідань О.В. Корчак-Чепурківський окреслив головну мету Комісії медичних народних читань. Він наголосив на обов'язках кожного лікаря щодо проведення роботи з попередження захворювань не тільки шляхом санітарних заходів, а й популяризацією гігієнічних знань серед народу²⁶. Згідно з цією метою Комісія проводила систематичні читання за профілактичною тематикою: про інфекційні та венеричні захворювання; про першу допомогу при нещасних випадках до прибуття лікаря; про захворювання очей; про значення хірургічних операцій для життя людини; про шкідливість алкоголю; про усунення зубного болю; про повітря та його значення для людини; про способи зупинки кровотеч тощо. Завдяки цим лекціям жителі м. Києва мали змогу отримати елементарні поняття про найбільш небезпечні хвороби та способи профілактики і боротьби з ними. Особисто О.В. Корчак-Чепурківським були проведені лекції на такі теми: “Про сифіліс”²⁷, “Про холеру”, “Про інфекційні хвороби”, “Для чого лікарі роблять операції”, “Про житло і про те, як воно повинно бути влаштоване”, “Як ми дихаємо і як досягнути чистоти повітря в нашому житлі”²⁸.

11 травня 1902 р. на засіданні Товариства київських лікарів О.В. Корчака-Чепурківського було обрано головою Київської Комісії медичних народних читань²⁹. Неодноразово на засіданнях цієї Комісії він ставив питання щодо доцільності впровадження читань лекцій із анатомії та фізіології людини. На його думку, такі читання могли б дати кращі знання для сприймання простими людьми практичних медичних норм. Наслідком цих виступів стали лекції про будову людського організму, про їжу та харчування, про кров, читання яких розпочалося з 1904 р.³⁰

Під час керівництва О.В. Корчака-Чепурківського Комісією медичних народних читань інтенсивно зросла кількість установ для читання лекцій. Так, до 1899 р. лекції читалися тільки в приміщенні Народної аудиторії Товариства підтримки початкової освіти, а станом на 1904 р. читання вже проводилися в Народному будинку Товариства грамотності, Народній аудиторії, Контрактовому домі, Києво-Галицькій та Києво-Куреневській народних чайних, також у чайній Південно-Західного товариства тверезості на Львівській площі, у лікарні Благодійного товариства на вул. Лабораторній, чайній Опікунства про народну тверезість на Солом'янці, Лук'янівському Народному будинку Київського міського товариства тверезості³¹. Із вересня 1901 р. читання на тему “Про народну тверезість” організовувались у чайних, при цьому більшість їх завідуючих охоче йшли назустріч такому наміру Комісії та люб'язно надавали свої приміщення, а відвідувачі уважно слухали лекторів і дякували їм після читань³².

З 1904 р. завдяки зусиллям О.В. Корчака-Чепурківського вперше в діяльності Комісії після читання лекцій проводилася безкоштовна роздача листівок про різні інфекційні та венеричні хвороби, про пологи, про вигодовування новонароджених дітей та догляд за ними тощо. Листівки були написані в доступній формі, що зробило їх популярними серед народних мас³³.

Отже, період керівництва О.В. Корчака-Чепурківського Київською комісією медичних народних читань при Товаристві київських лікарів відзначився значним піднесенням діяльності цієї Комісії, збільшенням кількості слухачів завдяки розширенню як тематики читань, так і кількості місць для їх проведення; започаткуванням безкоштовної роздачі листівок профілактичного змісту для населення. Усе це свідчить про вагомий внесок О.В. Корчака-Чепурківського в справу поширення елементарних медичних і гігієнічних знань серед простого народу для запобігання розповсюдженню різних хвороб і зниження рівня їх смертності.

Слід також відзначити, що питання гігієни і санітарно-протиепідемічної справи знаходять відображення і в санітарно-освітній діяльності Харківського медичного товариства. Активним пропагандистом санітарно-гігієнічних ідей був В.І. Недригайлов (1865–1937) – учень відомого вченого-бактеріолога В.К. Високовича. В 1908 р. В.І. Недригайлов був призначений директором Бактеріологічного інституту, організованого Харківським медичним товариством³⁴.

У 1891 р. В.І. Недригайлов організує народні медичні читання.

Впродовж 1891–1895 рр. Харківське медичне товариство розглядало питання про популярні читання з гігієни, систематично організовувало виставки, складало популярні брошури з різних галузей гігієни і епідеміології. Особлива увага при цьому зверталася на поширення знань про інфекційні хвороби та їх профілактику в періоди спалахів епідемій дифтерії, черевного тифу, холери, чуми в м. Харкові.

Медичні народні читання допускалися тільки за дозволеними для читання брошурами. Водночас Харківському медичному товариству вдалося домогтися дозволу щодо проведення бесід без брошури, лише за попередньо затвердженою адміністрацією міста програмою.

На щорічних звітах про діяльність Товариства розглядалися також питання організації і проведення медичних народних читань. Так, зокрема, в 1895 році Товариство заслухало доповідь В.І. Недригайлова щодо роботи комісії з народних медичних читань. За існуючим на той час положенням народні читання повинні були проводитися тільки у вигляді читань дозволених книг. Оскільки санітарно-освітніх брошур виявилось мало, а більшість існуючих була застарілою і майже не придатною для проведення таких читань, комісія запропонувала Медичному товариству винести клопотання перед губернською адміністрацією щодо внесення необхідних виправлень та змін в тексті брошур, про використання для читання загальних праць з гігієни і медицини, а також дозволу розповідати текст, а не читати. Губернатор дав на це дозвіл за умови представлення програми читання на затвердження³⁵.

Харківське медичне товариство неодноразово на своїх засіданнях розглядало питання боротьби із соціальними хворобами. Так, зокрема, в 1872 та в 1898 рр. широко обговорювалося питання про суспільно-державну боротьбу з пияцтвом та проституцією. В 1885 р. професор А.І. Якобій виступив з доповіддю “Про профілактичні заходи щодо поширення сифілісу”³⁶.

У 1897 році Медичне товариство заслухало дві доповіді, присвячені питанням професійної гігієни. Зокрема, Е.Ф.Беллін доповідав “Про захворювання центральної нервової системи в залежності і зв’язку з нещасними випадками експлуатації”, а П.В. Царевський – “Професійна гігієна залізничних майстерень”. Зокрема, П.В. Царевський доповів про житлові умови, тривалість робочого часу і оплату праці, а також про захворюваність робітників Люботинських залізничних майстерень. Таким чином, як бачимо, з початком пролетарського етапу російського революційного руху Медичне товариство звертало увагу на питання гігієни праці робітників³⁷.

У 1901 році в Одесі почалася епідемія чуми. Поява цього небезпечного інфекційного захворювання схвилювала всю країну. В зв’язку з цим почали розроблятися і впроваджуватися заходи щодо попередження поширення і розвитку цієї епідемії. В свою чергу Харківське медичне товариство також намітило ряд протиепідемічних заходів, зокрема, доручило завідувачу Бактеріологічним інститутом В.І. Недригайлову, написати популярну брошуру, присвячену профілактиці чуми. Товариство отримало протичумну сироватку і взяло на себе постачання нею всіх лікарів. Воно також порушило питання про створення завчасно лікувальних закладів для боротьби з чумою, а також ізоляторів при Олександрівській, Миколаївській та губернській лікарнях.

У цьому ж році Товариство створило комісію для розгляду статуту “Союза для борьбы с детской смертностью в России”. Статут отримав схвалення зі сторони Медичного товариства і в Харкові було створено відділення цього союзу, яке організувало “Каплю молока” – одну з небагатьох в Росії дитячих консультацій з молочною кухнею³⁸.

У зв'язку з очікуваною в місті епідемією холери Товариство організувало противохолерну виставку, на якій проводило санітарно-виховну роботу серед населення. Метою цієї виставки було ознайомлення населення з комплексом профілактичних і протиепідемічних заходів при холері.

Отже, Комісія народних медичних читань при Харківському медичному товаристві, створена за ініціативою В.І. Недригайлова, проводила санітарно-освітню роботу серед населення шляхом читання лекцій на гігієнічну і епідеміологічну тематику, випуском брошур, організації виставок.

Таким чином, на основі вище викладеного матеріалу можна зробити наступні висновки.

Друга половина XIX ст. ознаменувалася створенням значної кількості наукових медичних товариств, серед яких найбільш вагомими в проведенні науково-організаційної і практичної діяльності було Товариство київських лікарів та Харківське медичне товариство.

Важливу роль в справі поширення елементарних медичних і гігієнічних знань серед широких верств населення відіграли Комісії медичних народних читань, які створювалися при товариствах. Вони сприяли формуванню профілактичного напрямку в медицині, який реалізовувався через санітарну просвіту.

Ініціаторами і засновниками Комісії медичних народних читань при Товаристві київських лікарів були професори Київського університету св. Володимира – Н.А. Хржонцевський і О.В. Корчак-Чепурківський; при Харківському медичному товаристві – директор Бактеріологічного інституту В.І. Недригайлов.

¹ Вернадский В. И. Труды по истории науки в России. – М., 1988. – 360 с.

² Беляев А. В. Обзор деятельности Киевской Комиссии медицинских народных чтений при Обществе Киевских врачей за 1899–1902 г. //Труды Общества Киевских Врачей с приложениями за 1901–1903 г. – К., 1903. – Том VI. – Вып. 3. – С. 31–92.

³ Квитницький-Рыжов Ю.Н. Хржонцевский Н.А. // Успехи современной биологии. – К., 1954. – Т. 38.

⁴ Бушуев В.Ф. Хржонцевский Н.А. // Труды Общества Киевских врачей с приложением протоколов за 1905 – 1906, 1907 гг. – Т. 8. – Вып. 2.

⁵ Руда С. П. Нариси з історії мікробіології в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2000. – 262 с.

⁶ Стойка О.А., Лозинський В.С. Комиссии медицинских народных чтений при Обществе киевских врачей и ее деятельность. // История утворення і становлення Товариства Київських лікарів (до 170-ї річниці його утворення): матеріали конференції. – К., 2010. – С. 39–42.

⁷ Ходько О.В. Никанор Адамович Хржонцевський (видатні досягнення в медицині та благодійність) // Історія утворення і становлення Товариства Київських лікарів (до 170-ї річниці його утворення): матеріали конференції. – К., 2010. – С. 57–62.

⁸ Товкун Л.П. Академік О.В. Корчак-Чепурківський: наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність у 1883–1947 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.07. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 266 с.

⁹ Товариство Київських лікарів: бібліографічний покажчик [наук. ред. Павленко Р.І.]. – К., 2010. – С. 22.

¹⁰ Харьковское медицинское общество (1861–1911). Очерки его пятидесятилетней деятельности [под ред. С.Н. Игумнова]. – Харьков, 1913. – 539 с.

¹¹ 100-летие Харьковского научного медицинского общества (1861–1961): сборник очерков и статей по истории деятельности. – К., 1965. – 470 с.

¹² Макаренко И.М. Из истории развития гигиенической мысли на Украине

// История высшего медицинского образования и научных медицинских школ Украины: материалы к III укр. ист.-мед. конф. посвященной 120-летию Киевского ордена Трудового Красного Знамени мед. института им. акад. А.А. Богомольца) [под. ред. К.Ф.Дупленко и Р.Я.Бенюмова] – К., 1962. – С. 92–94.

- ¹³ 150 лет Киевскому медицинскому институту [под ред. акад. АМН СССР Е.И. Гончарука]. – К., 1991. – 264 с.
- ¹⁴ 100-летие Харьковского научного медицинского общества (1861–1961): сборник очерков и статей по истории деятельности. – К., 1965. – С. 16–19.
- ¹⁵ Бушуев В.Ф. Хржонцевский Н.А. // Труды Общества Киевских врачей с приложением протоколов за 1905–1906, 1907 гг. – Т. 8. – Вып. 2.
- ¹⁶ Ходько О.В. Никанор Адамович Хржонцевський (видатні досягнення в медицині та благодійність) // Історія утворення і становлення Товариства Київських лікарів (до 170-ї річниці його утворення): матеріали конференції. – К., 2010. – С. 61.
- ¹⁷ Там само. – С.61.
- ¹⁸ Квитницький-Рыжов Ю.Н. Хржонцевский Н.А. // Успехи современной биологии. – К., 1954. – Т. 38.
- ¹⁹ Стойка О.А., Лозинський В.С. Комиссии медицинских народных чтений при Обществе киевских врачей и ее деятельность. // Історія утворення і становлення Товариства Київських лікарів (до 170-ї річниці його утворення): матеріали конференції. – К., 2010. – С. 40.
- ²⁰ Отчет комиссии Народных Медицинских чтений при Обществе киевских врачей за 1887, 1888, 1889 и 1890 гг. – К., 1891. – С. 4–13.
- ²¹ Товкун Л.П. Академік О.В.Корчак-Чепурківський: наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність у 1883–1947 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.07. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 124–125.
- ²² Инструкция Комиссии Медицинских Народных Чтений при Обществе Киевских Врачей // Труды Общества Киевских Врачей с приложением протоколов за 1904 – 1905 г. – К., 1905. – С. 78–83.
- ²³ Беляев А.В. Обзор деятельности Киевской Комиссии медицинских народных чтений при Обществе Киевских врачей за 1899 – 1902 г. // Труды Общества Киевских Врачей с приложениями за 1901–1903 г. – К., 1903. – Том VI. – Вып. 3. – С. 80.
- ²⁴ Протоколы Общества Киевских Врачей с приложениями за 1898–99 гг. – К., 1899. – С. 39.
- ²⁵ Беляев А.В. Обзор деятельности Киевской Комиссии медицинских народных чтений при Обществе Киевских врачей за 1899 – 1902 г. // Труды Общества Киевских Врачей с приложениями за 1901–1903 г. – К., 1903. – Том VI. – Вып. 3. – С. 80.
- ²⁶ Там само. – С. 84.
- ²⁷ Там само. – С. 90.
- ²⁸ Корчак-Чепурковский А.В. Отчет о деятельности Киевской Комиссии Медицинских Народных Чтений за 1902–1904 гг. // Труды Общества Киевских Врачей с приложением протоколов и отчетов за 1903 – 1904 г. – К., 1905. – Том VII. – Вып. II. – С. 80–96.
- ²⁹ Беляев А.В. Обзор деятельности Киевской Комиссии медицинских народных чтений при Обществе Киевских врачей за 1899 – 1902 г. // Труды Общества Киевских Врачей с приложениями за 1901–1903 г. – К., 1903. – Том VI. – Вып. 3. – С. 31.
- ³⁰ Там само. – С. 81.
- ³¹ Корчак-Чепурковский А.В. Отчет о деятельности Киевской Комиссии Медицинских Народных Чтений за 1902–1904 гг. // Труды Общества Киевских Врачей с приложением протоколов и отчетов за 1903–1904 г. – К., 1905. – Том VII. – Вып. II. – С. 91.
- ³² Беляев А.В. Обзор деятельности Киевской Комиссии медицинских народных чтений при Обществе Киевских врачей за 1899–1902 г. // Труды Общества Киевских Врачей с приложениями за 1901–1903 г. – К., 1903. – Том VI. – Вып. 3. – С. 81.
- ³³ Корчак-Чепурковский А.В. Отчет о деятельности Киевской Комиссии Медицинских Народных Чтений за 1902–1904 гг. // Труды Общества Киевских Врачей с приложением протоколов и отчетов за 1903–1904 г. – К., 1905. – Том VII. – Вып. II. – С. 93.
- ³⁴ Харьковское медицинское общество (1861–1911). Очерки его пятидесятилетней деятельности [под ред. С.Н. Игумнова]. – Харьков, 1913. – С. 510.
- ³⁵ Отчет о деятельности Харьковского медицинского общества за 1894 г. – Харьков, 1895. – С. 4–13.
- ³⁶ Приложение к протоколам Харьковского медицинского общества. 1885. – Вып.4. – Харьков, 1885. – С. 1–3.

³⁷ 100-летие Харьковского научного медицинского общества (1861–1961): сборник очерков и статей по истории деятельности. – К., 1965. – С. 53.

³⁸ Там само. – С. 55.

В статье проанализирована деятельность Комиссии народных медицинских чтений при Обществе киевских врачей и Харьковском медицинском обществе. Показано вклад ее основателей и членов в распространении медицинских и гигиенических знаний среди населения, в профилактике социальных и инфекционных заболеваний.

Ключевые слова: научное общество, Общество киевских врачей, Харьковское медицинское общество, Комиссия медицинских народных чтений, профилактика, эпидемия, социальные болезни, Н.А. Хржонцевський, О.В. Корчак-Чепурковський, В.И. Недригайлов.

In the article the activities of the Commission of People's Medical Society Readings in Kiev and Kharkov Physicians Medical Society. Maturity of its founders and members in the dissemination of medical and hygienic knowledge among the population, prevention of social and infectious diseases are analyzed.

Keywords: Scientific Society, the Society of Physicians of Kiev, Kharkov Medical Society, Medical Commission of People's readings, prevention, epidemic, social ills, N.A. Hrzhonshevsky, O.V. Korchak-Chepurkivssky, V.I. Nedrigaylov.